

از «دریا» به «آسمان»

اصول تفسیر قرآن کریم

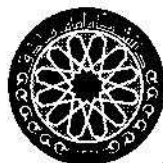
برگرفته از روایات اهل بیت علیهم السلام

تألیف:

دکتر زهره اخوان مقدم

www.ketab.ir

انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadiq.ir

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

از دریا به آسمان: اصول تفسیر قرآن کریم برگرفته از روایات اهل بیت علیهم السلام
تألیف: دکتر زهره اخوان مقدم ■ ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) ■ چاپ اول: ۱۳۹۳ ■ قیمت: ۲۶۰۰۰۰ ریال
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه ■ چسب و صحافی: زلال کوثر ■ شابک: ۹۷۸۶۰۰۲۱۴۴۰۴۱

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: اخوان مقدم، زهره، ۱۳۴۰ -
عنوان و نام پدیدآور: از دریا به آسمان: اصول تفسیر قرآن کریم
برگرفته از روایات اهل بیت علیهم السلام / تألیف زهره اخوان مقدم
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری: ۵۷۶ ص.
فروست: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)؛ ۶۱: فلسفه و الهیات؛ ۶۲:
شابک: ۲۶۰۰۰۰ ریال؛ ۹۷۸۶۰۰۲۱۴۴۰۴۱
یادداشت: کتابنامه: ص. ۵۱۹ همچنین به صورت زیرنویس
عنوان دیگر: اصول تفسیر قرآن کریم برگرفته از روایات اهل بیت علیهم السلام
موضوع: تفسیر - فن
موضوع: تفاسیر
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ الف۳۳ / ۵ BP ۹۱
رده بندی دیویی: ۲۹۷ / ۱۷۱
شماره کتابشناسی ملی: ۳۶۷۰۰۶۸

فهرست مطالب

۹		مقدمه
۱۳		پیش گفتار
۲۱		پی‌نوشت‌ها
۲۳		فصل ۱. مبانی کلی تحقیق
۲۳		کلیات فصل اول
۲۳		۱-۱. واژه‌شناسی مفردات تحقیق
۲۳		۱-۱-۱. اصل در لغت
۲۴		۱-۱-۲. اصل و اصول در اصطلاح
۲۵		۱-۱-۳. بررسی نسبت واژه‌های اصل و قاعده و مبنا
۲۵		۱-۱-۴. تفسیر در لغت
۲۶		۱-۱-۵. تفسیر در اصطلاح
۲۷		۱-۱-۶. «اهل بیت» در لغت
۲۸		۱-۱-۷. «اهل بیت» در اصطلاح
۳۳		۱-۱-۸. حجیت قول معصومان علیهم‌السلام در تفسیر قرآن
۳۴		۱-۲. مباحثی در باره «اصول تفسیر»
۳۴		۱-۲-۱. تعریف «اصول تفسیر» و فایده آن
۳۴		۱-۲-۲. اهمیت و ضرورت علم اصول تفسیر
۳۵		۱-۲-۳. منشأ پیدایش اصول تفسیر
۳۸		۱-۲-۴. اولین مدون اصول تفسیر
۳۹		۱-۲-۵. نگاهی به پیشینه تألیفات اصول تفسیر
۴۰		۱-۳. مبادی علمی تحقیق
۴۰		۱-۳-۱. علوم دارای اصول، و نسبت اصولشان با آنها

۴۲	۱-۳-۲. نیاز تفسیر به علم «اصول تفسیر».....
۴۳	۱-۳-۳. تفاوت اصول تفسیر با اصول فقه و اصول نحو.....
۴۳	۱-۳-۴. بررسی سیره مفسران.....
۴۵	۱-۴-۴. مبادی روشی (یا عملی) تحقیق.....
۴۵	۱-۴-۱. شیوه‌های جمع آوری اصول تفسیر به‌طور کلی.....
۴۶	۱-۴-۲. جایگاه پژوهش حاضر نسبت به تألیفات قبلی (نوآوری).....
۴۷	۱-۴-۳. ضرورت پژوهش حاضر.....
۴۷	۱-۴-۴. سؤالات و فرضیه‌های پژوهش حاضر.....
۴۸	۱-۴-۵. ملاک‌های طبقه‌بندی در پژوهش حاضر.....
۵۰	۱-۴-۶. یک اشکال و پاسخ به آن.....
۵۱	۱-۴-۷. کاربرد پژوهش حاضر.....
۵۲	جمع‌بندی فصل اول.....
۵۳	پی‌نوشت‌ها.....
۵۹	فصل ۲. گونه‌شناسی، حجث، و ضوابط فهم روایات تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام
۵۹	کلیات فصل دوم.....
۵۹	۱-۲. اقسام احادیث و روایات به‌طور کلی.....
۶۰	۲-۲. دسته‌بندی روایات تفسیری.....
۶۱	۲-۲-۱. روایات تبیین واژگان.....
۶۱	۲-۲-۲. روایات تبیین عبارات.....
۶۲	۲-۲-۳. روایات شأن نزول آیات.....
۶۲	۲-۲-۴. احادیث وارده در تاریخ گذشتگان.....
۶۲	۲-۲-۵. روایات بیان مصادیق آیه.....
۶۲	۲-۲-۶. احادیث وارده در معنای باطنی آیه و حوزه تأویل.....
۶۲	۲-۲-۷. روایات نمایانگر اصول و قواعد.....
۶۲	۲-۲-۸. روایات مربوط به قرائات.....
۶۳	۲-۲-۹. روایات وارده در تبیین ملاک حکم یاد شده در آیه.....
۶۳	۲-۲-۱۰. روایات فضیلت سوره‌ها.....
۶۳	۲-۳. ضوابط فهم روایات تفسیری (شناخت روایات تفسیری).....
۶۳	۲-۳-۱. فهم سنت در پرتو قرآن.....
۶۴	۲-۳-۲. نگرش جامع حول یک موضوع.....
۶۴	۲-۳-۳. کوشش در جمع‌آوری متعارض.....
۶۴	۲-۳-۴. شناخت فضای صدور حدیث، و مخاطب آن.....

۶۵.....	۲-۳-۵. عقل و نقش بنیادی آن در فهم حدیث
۶۶.....	۲-۳-۶. دقت در سند روایت
۶۶.....	۲-۴. میزان حجیت روایات تفسیری
۶۷.....	۲-۴-۱. آراء مخالفان حجیت روایات تفسیری
۶۹.....	۲-۴-۲. دیدگاه موافقان حجیت روایات تفسیری
۷۱.....	۲-۴-۳. جمع‌بندی و نکته‌ها
۷۴.....	۲-۵. میزان فقه الحدیث در این پژوهش
۷۴.....	جمع‌بندی فصل دوم
۷۶.....	پی‌نوشت‌ها
۸۱.....	فصل ۳. وجوه کلی برتری تفسیر اهل بیت (علیهم‌السلام)
۸۱.....	کلیات فصل سوم
۸۱.....	۳-۱. شناخت مقام و منزلت اهل بیت (علیهم‌السلام) در آیات و روایات
۸۴.....	۳-۲. جایگاه ویژه اهل بیت (علیهم‌السلام) در همه علوم
۸۵.....	۳-۲-۱. علم امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) در روایات
۸۶.....	۳-۲-۲. علم امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) او دیدگاه صحابه
۸۷.....	۳-۲-۳. علم امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) به گواهی عالمان اهل سنت
۸۷.....	۳-۲-۴. علم ائمه معصومین از اولاد حضرت علی (علیه‌السلام)
۸۸.....	۳-۳. جایگاه ویژه اهل بیت (علیهم‌السلام) در حوزه علوم و معارف قرآنی
۹۱.....	۳-۳-۱. جایگاه ویژه امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) نسبت به قرآن
۱۰۳.....	۳-۳-۲. جایگاه علمی - قرآنی حضرت فاطمه (علیه‌السلام)
۱۱۲.....	۳-۴. برتری اصول تفسیر اهل بیت (علیهم‌السلام) بر دیگران
۱۱۳.....	۳-۵. مبانی تفسیر اهل بیت (علیهم‌السلام) و تفاوت آن با غیر ایشان
۱۱۳.....	۳-۵-۱. مبانی غیر معرفتی دخیل در معرفت تفسیری
۱۱۷.....	۳-۵-۲. مبانی معرفتی دخیل در معرفت تفسیری
۱۲۶.....	جمع‌بندی فصل سوم
۱۲۸.....	پی‌نوشت‌ها
۱۴۳.....	فصل ۴. اصول تفسیری ناظر به چیستی قرآن، در مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام)
۱۴۳.....	کلیات فصل چهارم
۱۴۳.....	۴-۱. اصول وضعی (مبنایی)
۱۴۴.....	۴-۱-۱. اصل لزوم توجه به عظمت قرآن از حیث ماهیت و ذات
۱۵۶.....	۴-۱-۲. اصل لزوم توجه به عظمت قرآن از حیث صفات

۱۸۳	۳-۱-۴. اصل عدم افتراق تقلین
۱۹۵	۴-۱-۴. اصل حجیت قرآن موجود
۲۱۶	۲-۴. اصول کاربردی (روشی)
۲۱۷	۴-۲-۱. اصل نیاز قرآن به تفسیر و تبیین
۲۳۰	۴-۲-۲. اصل لزوم دردمندانه سراغ قرآن رفتن
۲۳۶	۴-۲-۳. اصل ضرورت استنطاق از قرآن
۲۵۰	جمع‌بندی فصل چهارم
۲۵۲	پی‌نوشت‌ها
۲۷۷	فصل ۵. اصول تفسیری ناظر به فهم قرآن کریم
۲۷۷	کلیات فصل پنجم
۲۷۸	۵-۱. اصول مبتنی (یا وضعی)
۲۷۸	۵-۱-۱. اصل وحانی بودن الفاظ قرآن
۲۸۸	۵-۱-۲. اصل فهم پذیر بودن قرآن برای همگان
۳۰۹	۵-۱-۳. اصل حجیت ظواهر قرآن
۳۲۳	۵-۱-۴. اصل اعتبار عقل در حوزه فهم قرآن
۳۳۶	۵-۱-۵. اصل وجود لایه‌ها و بطون در قرآن (مسأله تأویل)
۳۷۵	۵-۱-۶. اصل انحصار فهم کامل و همه جانبه قرآن به اهل بیت علیهم‌السلام
۴۰۲	۵-۲. اصول کاربردی (یا روشی)
۴۰۳	۵-۲-۱. اصل نزول قرآن بر قرائت واحد و ضرورت مراجعه به آن
۴۱۷	۵-۲-۲. اصل لزوم توجه به ادبیات عرب: مفردات و ترکیبات
۴۲۹	۵-۲-۳. اصل تاریخی نگری در فهم قرآن
۴۴۰	۵-۲-۴. اصل ارتباط بینا متنی آیات قرآن (مفسر بودن آیات برای یکدیگر)
۴۵۴	۵-۲-۵. اصل معناداری گزاره‌های مستقل در قرآن
۴۶۵	جمع‌بندی فصل پنجم
۴۶۶	پی‌نوشت‌ها
۵۰۷	نتیجه
۵۱۶	پی‌نوشت‌ها
۵۱۷	پیشنهاد
۵۱۹	منابع و مأخذ
۵۵۱	نمایه

«به نام حق - رَبِّ یَسْرُ وَلَا تُعْسِرُ»

مقدمه

تفسیر قرآن مجید از همان روزگاران نخست نزول و ابلاغ آیات قرآن کریم، با تبیین‌ها، توضیح و شرح‌های رسول الله (ﷺ)، در مقابل پرسش جستجوگران و یا فراز آوردن با توجه به نیازها و خواست‌ها چهره بست؛ و از آن پس در دوره صحابیان دامن گشود و با حضور اصحاب در شهرها و آبادی‌ها، و شکل‌گیری مدارس تعلیم و تعلّم به روزگار تابعیان گسترده گشت. اندکی پس از آن، و با گشوده شدن مرزهای اندیشه در جامعه اسلامی و ظهور و بروز فرهنگ‌ها، مکتب‌ها و اندیشه‌های گوناگون در جامعه اسلامی نیاز به تفسیر و تبیین آیات الهی نیز افزون گشت؛ و بر پایه پاسخ پرسش‌ها، زدودن دشواری‌ها، دفاع از ساحت قرآن و ...، میراث مکتوب گرانقدری در سایه قرآن رقم خورد. بدان‌سان که برخی از پژوهش‌گران، آثار تدوین یافته در آستانه قرآن را فراتر از شرح و تفسیر تمامی متون مقدّس دانسته، مجموعه این میراث را هزاران هزاران تلقّی کرده‌اند.

هم‌زمان با تفسیرها، توضیح‌ها، و سامان‌یابی تفاسیر خرد و کلان، آثار دیگری نیز پیرامون قرآن رقم خورد که در واپسین سده‌ها، عالمان از آنها با عنوان «علوم قرآنی» یاد کردند. «علوم قرآنی» درباره «کتاب الله» سخن می‌گفت و با پاسخ پرسش‌های مرتبط با قرآن، و توجیه و تبیین وجوهی از قرآن عملاً منطق فهم قرآن را رقم می‌زد. این مجموعه نیز در کلان آثار مرتبط با کتاب الهی از جایگاهی بلند برخوردار است. با گذشت روزگاران، و شکل‌گیری و گسترش دانش‌ها، و سامان‌یابی برآیند

تأمل‌های شایسته در آستانه قرآن، زمینه مطالعات روشی در فهم آیات الهی نیز شکل گرفت. اکنون در مراکز مهم آموزش و پژوهش توجهی بلیغ به «قواعد و اصول تفسیر» شده است که قابل تأمل است.

بیفزاییم که میراث روانی گرانقدر ما، به گفته برخی از متفکران و مفسران، جستجوگران معارف قرآنی را به چگونگی فهم قرآن فراخوانده‌اند، و با تنبّه دادن به «قواعد و اصول»، کوشیده‌اند تا عالمان و متفکران باورمند به ابعاد ناپیدا کرانه قرآن، با توجه به این «اصول و قواعد»، اعماق جلیل کتاب الهی را دریابند و با معارف آفتابگون قرآن انس پیدا کنند.

به پندار این بنده، میراث گرانسنگ «نبوی، علوی، ولوی» از این زاویه، بسیار تأمل کردنی است و به دیگر سخن، روایات تفسیری از این زاویه، به پژوهش نهاده نشده است، و تحقیق و پژوهشی و بازکاوی روایات از این منظر، ضرورتی فوری در ساحت مطالعات تفسیری است.

تأکید کنم که مفسران از دیرباز در لابلاهای سطور تفسیر خود، بدون اینکه تأکید ویژه‌ای داشته باشند، قواعدی رقم زده‌اند که این قواعد بعضاً برگرفته از نصوص روانی است. تأمل و جستجو در لابلاهای تفاسیر، و گرد آوردن این قواعد و تدوین و نشر آنها نیز می‌تواند در مطالعات تفسیر، فروغی بیشتر هکند.

کتاب ارجمند «از دریا به آسمان» که چند سال پیش در قالب رساله دکتری، و با عنوان «اصول تفسیر برگرفته از روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) دفاع شد، در این سمت و سوی است، و گامی است شایسته و سودمند در گستره مطالعات قرآنی. به واقع نویسنده می‌کوشند از معارف دریاوار اهل بیت (علیهم‌السلام) طرفی ببرند، و آن را در آسمان حقایق قرآنی بنمایانند، تا از امواج خروشان آن حقایق، بهره جسته شود برای رسیدن به بلندی‌ها و والائی‌های آسمان آموزه‌های قرآنی.

نگارنده سخت‌کوش کتاب، در صفحات آغازین آن، به حجیت در تفسیر قرآن پرداخته‌اند که به واقع، زیرساخت تمامی بحث‌های کتاب است. یاد کردنی است که قریب به اتفاق عالمان، محققان، و فقیهان، «خبر واحد ثقه» را در احکام شرعی و بحث‌های فقهی حجت دانسته‌اند و در فرایند پژوهش، «احادیث غیر متواتر ثقه» را مستند ساخته و برآیند پژوهش را بر آنها استوار کرده‌اند، و اکنون پرسش جدی است

که «خبیر واحد عدل ثقه» افزون بر آنچه یاد شد، در پژوهش‌های تاریخی، تفسیری، و ... نیز حجت است؟! این موضوع اکنون اندیشه و همت بسیاری از عالمان را به خود معطوف داشته است. نویسنده کتاب، با طرح موضوع، به حجیت آنها باور داشته و بحث‌های واپسین را بدان استوار کرده‌اند.

آنچه در این پژوهش تأمل کردنی است نگاه ژرف و هوشمندانه به جایگاه «سنت» است در تفسیر قرآن کریم. اکنون و پس از تلاش‌های بسیار ارجمند عالمان در سده‌های گذشته، و فراهم آوردن متون روایی تفسیری، و بهره‌گیری شایسته مفسران در لابلای صفحات و سطور زوین میراث مکتوب تفسیری از روایات، وقت و فرصت آن است که بر پایه این همه نصوص روایی - تفسیری، پژوهش‌های کارآمد شکل گیرد، سره از ناسره شناسائی شود، و حذب و حدود کارآمدی روایات، شناسائی، تحلیل و گزارش گردد. این مجموعه به واقع گامی است در این سمت و سوی ضروری و جدی. بخش قابل توجهی از آنچه به عنوان «اصول» و «قواعد» در این کتاب آمده است، و نیز مقدماتی که برای رسیدن به این اصول و قواعد رقم خورده است، بدیع است، دست‌کم در موارد و نمونه‌هایی که برای استوارسازی ادعاها تحلیل و عرضه شده است. اصولی چونان «لزوم دردمندانه سراغ قرآن رفتن»، «ضرورت استنتاج از قرآن»، «لزوم تاریخی‌نگری در فهم قرآن»، «حجیت گزاره‌های مستقل در قرآن در خارج از سیاق»، و ... یا برای اولین بار است که مطرح می‌شود و یا با این سمت و سوی و محتوا و استناد و نمونه برای اولین بار تحلیل و گزارش می‌شود.

مراجعه به مصادر استوار و کهن، غافل نماندن از پژوهش‌های نوآیین، استندهای دقیق به آثار دیگران، حق‌شناسی در بهره‌گیری از برآیند پژوهش دیگران و گرچه هنوز قالب کتاب نگرفته باشد، و ... از امتیازات شایان توجه این کتاب است.

بی‌گمان این کتاب در مسیری که گام زده است، و میدان گسترده پژوهشی که حضور یافته است، در آغاز راه است و باید با حضور قلم‌ها و قدم‌ها به کمالش نزدیک‌تر شود.

اصل این پژوهش، رساله دکتری سرکار خانم دکتر زهره اخوان مقدم است با عنوان «اصول تفسیر برگرفته از روایات اهل بیت علیهم‌السلام» که با تلاشی شایسته، و راهنمایی‌های استادان ارجمند دانشگاه امام صادق علیه‌السلام سامان یافت و اینک با اندکی

بازنگری و بازنگاری در قالب کتاب به جستجوگرانِ معارف قرآنی عرضه می‌شود. از خداوند سبحان رفیق شدن توفیق را در جهت خدمت به «ثقلین» می‌خواهیم و امیدواریم همگان از معارف آفتابگون و حقایق دریاوار قرآنی «نبوی»، «علوی»، و «ولوی» بهره گیرند و زندگانی را با آموزه‌های بلند و سپیدی‌آفرین و زندگی‌ساز «ثقلین» درآمیزند، و توفیق از خداوند اِست.

والله من وراء القصد

محمد علی مهدوی راد

دانشیار دانشگاه تهران - پردیس فارابی

www.ketab.ir